

Moldvától a Fekete-Körös völgyéig . . .

A magyar tudományos törekvések az utóbbi évtizedekben Erdélyben találták meg azt a kanyargók nélküli utat, amely népi értékeink, történeti hagyományaink, a verejtékes dolgozókkal, a rögzös földdel összeforrott múltunk legmélyebb feltárásához vezettek. A tudomány művelői az eredményeket bele is ötvözték azokba a szellemi áramlatokba, amelyekről Ady Endre az Ismeretlen Korvinkódex margójára című írásában elmélkedett. Tudományos életünk legnagyobbjainak, a magyar szellemiség és magatartás kiemelkedő feltáróinak munkáját folytatják ma Erdélyben. A régi kollégiumok szellemi örökségével újabb és újabb kutatók indulnak a székely, a kalotaszegi, a mezőségi falvakba, hogy megszilárdítsák azt az eszmei talapzatot, amelyet a Bod Péterek, a Kőrösi Csoma Sándorok, a Bolyaiak, az Orbán Balázsok raktak le. Az erdélyi magyar nyelvtudománynak, népiség- és irodalomtörténetnek, néprajznak, szociológiának napjainkban olyan eredményei vannak, amelyek ismételt és ismételt formába öntött örökségei az elődök szellemi törekvésének. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy az erdélyi magyar tudományosság az utóbbi harminc-nyolcvan évben önmaga hozta létre alkotásait . . . De legyünk objektívek! Ehhez hozzájárult az új államiság nyújtotta lehetőség is. Ugyanakkor a mi szellemi segítségünk gyakran ügyeskedéssé és ügyködéssé vált. Csak az alkotások megformálódása, a tudósok elhivatottságból fakadó verejtékes munkája után eszméltünk fel arra, hogy mi is történik odaát! Könnyű azután adni, elismerni, utat mutatni, miután a Kőrösi Csoma Sándorok már átvergődtek a célhoz vezető szorosokon . . .

Az alkotók és alkotások sorából Kós Károly néprajzi munkásságáról szeretnék megemlékezni. A Magyar Néprajzi Lexikon 28 félsort mond róla. Munkái ezernyi oldalt tesznek ki. A Kolozsvárott dolgozó etnográfus ezeken az oldalakon alig ismert tájak; közösségek életét tárja fel olyan tudományos érzékkel és sokoldalúan, amely már az iskolateremtés erejével hat.

Kós Károlyhoz és munkatársaihoz nem jutottak el Benedict Ruth, Lévi-Strauss Claude, Bausinger Hermann könyvei. Gyakran még az itteni néprajzi munkák sem. Mégis olyan új feldolgozásokkal és gondolatokkal gazdagította Kós Károly a magyar népi műveltség kutatását, amely korszakos jelentőségű. Kós Károly a geográfiai, társadalmi és történeti környezetben élő ember munkáját, tevékenységét rögzíti, akár a torockói vasverőkről, akár a díszes kaput faragó kászoniakról, a fazekat korongoló moldvaiakról vagy a nemzeti szervezettel őrző hunyadi templomi ülésrendről ír.

Kós Károly írásaival már a 40-es évek közepén találkoztunk. Kalotaszeg juhászatáról, az erdélyi ekékről megjelent tanulmányai arról tanúskodtak, hogy a pásztorkodás rendje, az ekeformák mögött meglátta a megújuló esztendők keretében megújuló munkát is. A kolozsvári Utunk, Korunk, a bukaresti Művelődés, a Falvak Dolgozó Népe hasábjain megjelent tanulmányai a nagyobb alkotások születését sejtették. *Mihez kezdjünk a természetben* című munkája (1968) a környezetét ismerő, az ahhoz alkalmazkodó, a természetet alakító erdélyi ember tevékenységét tárja fel. Számptalan általános néprajzi párhuzammal, a múltba

tekintő bepillantással. A munkában Kós Károly gyakran felfrissíti a néprajz evolucionista klasszikusainak gondolkodását, de hozzájárul a most kibontakozó kulturális ökológiai törekvésekhez is.

Népelet és néphagyomány című kötetéből (1972) kisugárzik tudósi sokoldalúsága. Már ebben a könyvében (és a későbbiekben mindinkább) a különböző tájak és etnikai csoportok egymásrataltságát hangsúlyozza, s ezt a vásárok jelentőségének, a vándorárusok útvonalainak, az árucserre módozatainak bemutatásával tárja elénk. Megelevenedik előttünk a kalotaszegi, a székelyföldi, a mezőszéki, szatmári vásárok forgataga, az országokon átvonuló hétfalusi szekeresek élete. Az utóbbiak Brassóba még könyveket is szállítottak Olténiába. Az eddig figyelmen kívül hagyott tények feltárásával rávilágít Kós Károly arra, hogy a vásár, a vándorkereskedelem mint igazodik a gazdasági igényekhez, a paraszti élet ritmusához. Érzékelteti, hogy a búcsúkon a szellemi találkozás mellett az árucserre kezdetleges formái is feltűnnek, kapcsolatok alakulnak ki, exogám házasságok jönnek létre. Moldvában, Olténiában a vásárokat is búcsúnak mondják, jeléül annak, hogy magjuk egyházi jellegű találkozás volt. Mesterien és művészen (gyakran a Varju nemzetséget író apa stílusára emlékeztetve) tárja fel a szerző a hunyadi társadalmi szervezet, a Maros menti szőlőművelés emlékeit, a szerelem és halál szilágysági szimbolikus kifejeződését. Betekint – és mennyi mindent meglát – az olténiai román paraszti házába is. Ezt a kötetét követte *Tájak, falvak, hagyományok* című könyve (1976), amelynek bevezetésében az etnográfus munkájáról mond el lényegeseket. Ma a legsürgősebb a rendszeres, elmélyült, igényes gyűjtés. A népelet formavilágának és funkcióinak rögzítése. Ezt a feladatot nem lehet az ún. társadalmi gyűjtők számára hátrahagyni. Számunkra az emberek házatája, a hegyi pásztorszállás, a terep ugyanaz, mint a kémikus számára a laboratórium. Valójában ott érzékelhetjük azokat az emberi „vegyszereket”, amelyek a legeredményesebben ható medicinákat, a kultúrákat hozzák létre. A kötet – többek között – tartalmazza Kós Károly Fekete-Körös-völgyi kutatásainak eredményeit, a csíki fazekasság feldolgozását. Bemutatja a szerző a moldvai csángók gazdálkodását, települését, öltözetét is. Ez évben lát napvilágot *A vargyasi festett bútorok* című könyve is, amely a paraszti alkotóművészek portréját gazdagítja, s a falusi igények kitágulásáról, kielégítéséről tájékoztat. *Eszköz, munka, néphagyomány* című könyve (1979) a munka néprajza. „A munka – írja – nem csupán a hosszú hétköznapi erre kijelölt óráiban foglalkoztató tevékenység... ott rejtőzik legkülönbébb testi és szellemi mozdulatunkban, – legyen az bár játék, sport, társas összejövetel, családi együttlét, szórakozás, ünneplés... , a két munka közti regenerálódás, új munkára való felkészülés vagy a munkát befejező vagy befejeztét jelző aktus.” Majd kifejti, hogy a kevésbé differenciált hagyományos közösségekben „az anyagi, társadalmi és szellemi élet s ezek aspektusai a munkával és épp a munka révén egymással oly szétválaszthatatlan egységet alkotnak, hogy önmagukban való tanulmányozásuk és megértésük nem is lehetséges.” Ismerteti azután az Erdélyben még lépten-nyomon megtalálható ősi eszközvilágot a fakéreg edényektől kezdve a kezdetleges kőtárgyakig, amelyek nemcsak évezredek formákat őriznek, hanem leleményes gondolkodásról, megismétlődő felismerésekről, találmányokról is vallanak. Vajon ki vette eddig észre, hogy a hargitai székelyek a lapos „patakköveket” természetes formájukban sírkőnek állítják fel. Gondolkodtatóan teszi mindehhez hozzá Kós Károly, hogy hasonló kőlapokból készült sírjelek az újabb kőkorból is ismertek. Természetesnek tartjuk, hogy az erdélyi hegyekben gyűjtik a málnát, az áfonyát, de azon már csodálkozunk, hogy a hegyi patakokban kaszafenőnek összeszedik a megfelelő köveket. A néprajzon kívül állót is érdekelheti az egyik Kolozs megyei román falu ácsmestereinek tevékenysége. A mesterek helyben készítették el a házakat, csűröket.

Azokat a távolról jött vevők megszemlélték, szétszedték, és székéren szállították falujukba. Tudunk erdélyi templomépítő falvakról is. A kész fatemplom ott állt a falu szélén. Ha a megrendelők meg voltak elégedve, szétszedték, elszállították, s falujukban ismét összerakva felszenteltették. A szerző a továbbiakban részletesen ismerteti a mezőségi munkaszervezeti formákat, kalákákat, az idény- és cselédmunkát; az avassági gazdálkodók hagyományos és átalakult belső organizmusa tárul elénk, amikor a mezőségi Szék község rendjét vizsgálja. A falu vagyongözösséggel rendelkezik, s a lakosság egyidejűleg harcolt a közvagyon megcsonkítása vagy felosztása, valamint a közbirtoklók hagyományos közössége kitérítése ellen. A falu írott és íratlan törvényeivel nemcsak a közvagyont védte, hanem örökösödött minden egyéni tevékenység felett is, nehogy károsodás érje a közérdeket. A falusi közösségben tartós rend, az anyagi és erkölcsi értékek szilárdsága uralkodott. A tanulmány problémafelvetéseivel, adataival, következtetéseivel a társadalomnéprajzi kutatás kiemelkedő értéke. Ugyanezt mondhatjuk el egy mezőségi falu házassági rendszeréről közölt tanulmányáról is. A kötet többi írása az erdélyi guzsalyokról, a nagy múltú ekeformákról, a malomkő-bányászatról, a járai fazekasságról, a mezőségi szücsmesterségről, a kalotaszegi állattartásról mond el lényegeseket.

Kós Károlynak több olyan monográfiája látott napvilágot, amelyeket Nagy Jenővel és Szentimrei Judittal együtt írt. Feldolgozták a csíki Kászon, a Kis-Küküllő vidéke, a Szilágyság népművészetét (*Kászoni székely népművészet*, 1972; *Szilágysági magyar népművészet*, 1974; *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*, 1978). A szötteket, varrottásokat, az öltözetet a két szerzőtárs mutatta be; s Kós Károly az építkezéssel, a lakásbelsővel, a bútorokkal, az agyagmunkával foglalkozik. A szerzői hármass kiemelkedő monográfiája a *Moldvai csángó népművészet* (1981). A moldvai csángók gazdálkodásáról, településéről, öltözködéséről – mint említettem – Kós Károly már korábban is írt. A *Moldvai csángó népművészet* magyarságtudatunk egyik útmutatója kell hogy legyen. Kibontakozik előtűnk, hogy mit őrizhetett meg és fogadhatott be ez a magyar népcsoport, s miképpen mozgatta meg, emelte magasra, színesítette a középkelet-európai kultúrák hullámain. Kós Károly így látja a moldvai csángók műveltségének lényegét: „Ősi-egyetemes emberi észjárásbeli, viselkedési és alkalmazkodási formák, középkori magyar műveltségörögök, székelyföldi hozadékok és további újabb hatások, a moldvai táji, gazdasági, történeti feltételek és a környező románság közvetlen befolyásoló ereje, viszont ugyanakkor a városi polgári kultúra és a műveltségközvetítő kishemesség és értelmiség teljes hiánya – íme csángó néprajzi csoportunk népművészetének szakszerű boncolással kielemezhető összetevői. Azonban a csángóság népművésze esetében is bebizonyosodik, hogy ez egyáltalán nem a különböző elemek és hatások egyszerű összege, hanem mindezeknek az adott helyi körülményekhez igazodó értékrend szerint válogatott és csoportosított, önálló, szerves és sajátos egysége.” Természetesen Kós Károly nem a cifra ornamentikában látja a népművészet lényegét, hanem kutatási körébe vonja mindazt, ami széppé, kényelmessé, ünnepivé teszi az életet. Ez lehet egyszerű hajlék, díszítetlen munkaeszköz, vagy durván korongolt agyagedény, amelyben ünnepi étel fő. A csángó monográfia részletei meghatóak. Itt csak az egyikre emlékeztetek. A gorzalfalvi és más falubeli magyar leánykáknak, a 13–14 éves *cinkáknak* az a szokása, hogy ősszel a hátukra vetett zsákba beletesznek néhány cserépedényt, s kisebb csoportokban útra kelnek a Bákó vidéki csángó falvakba. Ott az edényeket kenderért cserélik el, s az ily módon összegyűjtött tilolt kenderből készítik el kelengyjüket.

Kós Károly nemcsak tudós. Sokoldalú népművelő, utódokat nevelő munkát is végez. Faragó Józseffel szerkesztője, tanulmányírója a *Népismereti dolgozatok*

című kiadványnak (eddig öt kötete jelent meg), amelyben ösztönzésükre már az erdélyi fiatal kutatónemzedék is bemutatkozik. A *Népismereti dolgozatokat*, Kós Károly könyveit (a szerző ritka szemléletességgel készített rajzaival) a bukaresti *Kriterion* kiadó jelentette meg – olyan munkát vállalva, amely révén a romániai magyar és más nemzetiségek súlya a politikai mérőeszközökre is ráhelyezhető. A kiadó munkája utat nyit a politikusok tevékenységéhez. Reméljük, hogy a kiadó gondozásában hamarosan megjelenik a moldvai csángók népnyelvi atlasza s a *Romániai magyar irodalmi lexikon* további kötete.

Kós Károly a romániai és hazai magyar néprajztudomány kiemelkedő művelője. Munkáinak európai rangja van. Nemcsak magyarságunk jegyeit, népünk alkotásait tárja fel, hanem építőköveket helyez egymásra a középkelet európai néprajz számára is. Munkásságát megbecsülik, támogatják a román etnográfusok is. Sajnos nem gondoskodtunk arról, hogy munkásságát, műveit a külföld is megismerje. Tudomásom szerint munkáiról idegenben méltatás csak a *Finnisch-Ugrische Forschungenben* (Helsinki) jelent meg.

Nehéz lenne azt a módszert vázolni, amely keresztül vonul Kós Károly munkáin. Néhány mondatfoszlánnyal a módszereit már érintettem. Helyesebb azonban azt mondanom, hogy nála a kutatás tárgya alakítja a módszert. Módszer maga a teljesítmény, amely kifejezi, hogy Kós Károly benne él a népi műveltség forrásaiban, s látja annak történeti mélységét, földrajzi távlatait, társadalmi formáló tényezőit, és rögzíteni képes etnikai jegyeit. Új területeket feltáró kutatásának eredményei – a strukturalizmustól, a szemiotikától függetlenül – olyan szimbólumrendszerre formálódtak, amely magyarságunk lényegéhez tartozik. Ennek a lényegnek a feltárásához keresték a lehetőségeket az Apáczai Csere Jánosok is, akik mindig „Kisebbségben” éltek, de éppen ebben a helyzetükben eszméltek rá arra, hogy a változó arculatú, de örökízű magyarság számára alkossanak... Ilyen alkotások Kós Károly munkái is...

PAUL VALÉRY

A tündér

Nem sejtett, elfelejtett
illat vagyok,
élő s halott,
kit könnyű szél elejtett!

Nem sejtett, elfelejtett
szeszély vagy égi hang?
Alighogy csak megejtett,
máris tovább suhant!

Nem látott, meg-nem-értett?
Hány jó agy félreértett,
s még mennyi téved el!

Nem sejtett, elfelejtett,
két ing között a rejtett,
megvillanó kebel!

Szegzárdy-Csengery József fordítása